

Citation:

J.N. Bakhuizen van den Brink, Levensbericht J. Lindeboom, in:
Jaarboek, 1957-1958, Amsterdam, pp. 247-256

HERDENKING
VAN
JOHANNES LINDEBOOM
(26 augustus 1882—13 januari 1958)

Zelden werden de leden dezer Afdeling van de Akademie zo getroffen als door het plotselinge heengaan van ons medelid Lindeboom op 13 Januari j.l., binnen een uur nadat hij onze vergadering verlaten had, in de trein terug naar zijn woonplaats Groningen. Gedurende twintig jaar was hij hier, gelijk overal waar hij zich bewoog en zolang zijn gezondheid, die eerst de laatste drie jaren van zijn leven ondermijnd is, het hem toeliet, een getrouw medewerker, door allen gaarne gezien en bijzonder gerespecteerd. Voor degenen, die in nauwere betrekking tot hem stonden blijft hij een voorbeeld van toewijding en arbeidzaamheid, een omvangrijk oeuvre en daarin een hoge standaard van objectiviteit nalatend op het studieterrein der kerkgeschiedenis, waarmede hij door en door vertrouwd was.

Johannes Lindeboom werd op 26 augustus 1882 te Deventer geboren als enig kind van Lucas Jochem Lindeboom en Laura Jacoba Gravendahl. Zijn vader was leraar in de wiskunde en wisselde wegens zijn gezondheid enige malen van woonplaats. Lindeboom bezocht zodoende de H.B.S. te Amsterdam en deed daar eindexamen. Zijn wens om officier te worden en topografische dienst te verrichten kon vanwege een onbelangrijk tekort in gezichtsvermogen niet in vervulling gaan. Wonende te Alkmaar heeft hij toen, aansluitend aan zijn eindexamen, de klassieke talen gestudeerd, staatsexamen afgelegd en zich in 1902 als theologisch student te Leiden laten inschrijven. In 1908 was hij afgestudeerd en deze studiekeus, even resoluut gedaan als vlot volbracht, heeft hem in staat gesteld zijn gaven en krachten tot volle ontplooiing te

JOHANNES LINDEBOOM
(26 augustus 1882—13 januari 1958)

brengeu. Te Leiden leerde hij Gijsberta Maria Adriani, dochter van de boekhandelaar en uitgever A. H. Adriani, kennen, met wie hij in 1908 in het huwelijk trad. In de uitgeverij van zijn schoonvader verschenen zijn eerste twee boeken en zijn inaugurele oratie. Uit dit huwelijk zijn een zoon en een dochter geboren. Op 6 december 1957, zes weken voor zijn einde, beleefde hij het aangrijpende verlies van zijn zoon op 47-jarige leeftijd. In het gezin van zijn dochter mocht hij veel vaderlijke en grootvaderlijke vreugde genieten. — Lindeboom is predikant geweest in de Hervormde gemeenten van Oudorp (N.H.), Berkhout en Veendam, in de laatste plaats slechts een jaar, doordat hij toen tot hoogleraar in de geschiedenis des Christendoms en der leerstellingen van de Christelijke godsdienst benevens de zedekunde aan de Universiteit te Groningen werd benoemd. Het laatstgenoemde vak kon hij in 1918 aan De Sopper overdoen. Hij aanvaardde zijn ambt op 27 april 1914 en heeft het tot zijn zeventigste jaar, 38 jaren lang, met de grootste vrucht bekleed en het gaf hem voldoening, dat hij nadien verzocht werd zijn onderwijs nog een jaar voort te zetten. Gedurende de cursus 1927—1928 was hij rector magnificus. Voor en na gingen ook de algemene belangen der Universiteit hem zeer ter harte, getuige zijn werk in het Groninger Universiteitsfonds. Buiten zijn ambtelijke werkkring heeft Lindeboom verschillende leidende bestuursfuncties lange tijd vervuld, in kerkelijke of semi-kerkelijke en maatschappelijke formaties, ook korte tijd in een politieke, maar vooral nam hij gaarne deel aan het wetenschappelijk verkeer in allerlei vormen. Door dit alles had hij een uitgebreide kennis van het leven van zijn tijd en een grote kring van vrienden, die hem bijzonder genegen waren en eerden.

De veel omvattende wetenschappelijke werkzaamheid van Lindeboom op het ruime gebied der kerkgeschiedenis van het Protestantisme kan gerubriceerd worden onder de hoofdonderwerpen: Bijbels humanisme; Stiefkinderen van het Christendom; Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme en van het natuurrecht op het terrein van het Christendom. Daarnaast staan een tweetal omvangrijke academische handboeken, zowel over de vaderlandse als

de algemene kerkgeschiedenis, speciaal nederlandse onderwerpen, waaronder ik ook het fraaie boek over Austin Friars reken (1950), en een groot aantal detailstudies, die veelal met zijn hoofdwerken in enig verband staan of ook wel in het geheel niet, zoals verschillende Mededelingen in deze Akademie, waarvan één posthuum verschijnt, evenals een 50-jarige geschiedenis van de Barchembeweging in Nederland. In deze auteurswerkzaamheid, die zich over ten naaste bij een halve eeuw uitstrekt, treffen de orde en de eenheid meer dan de veelheid en bovendien een merkwaardige rijpheid en evenwichtigheid van oordeel, die zich van den beginne reeds aankondigen. Toenemende kennis van zaken en routine in het werk gaan op den duur gepaard met een vaak mildere vorm van uitdrukking, waarmede de stelligheid zijner critiek echter dikwijls omgekeerd evenredig is.

Het probleem, dat men in Lindebooms werk voortdurend herkent en dat er de eenheid in vormt, is de vraag naar de verhouding van Christelijke openbaring en natuurrecht of, meer algemeen uitgedrukt, van Christendom en rede. Hij stelde haar voor het eerst kort na zijn proefschrift over „Erasmus, onderzoek naar zijn godsdienstig denken en zijn godsdienstig gemoedsbestaan” (Leiden 1909) en het laatst in zijn uitvoerige studie over „Frederik Adolf van der Marck, een achttiende-eeuwsch leeraar van het natuurrecht” (’s-Gravenhage 1947), en in het Ned. Archief voor Kerkgesch. (XXX, 1938, XXXVIII, 1941, XL, 1954) en zij gaf hem doorlopend aanleiding om een aanzienlijke hoeveelheid grotere en kleinere studies op touw te zetten, waarvan vele afzonderlijk zijn gepubliceerd en andere niet, maar die alle samengebracht zijn in of bijgedragen hebben tot de drie delen, media vita verschenen, zijner „Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme” (1929—1935). Zijn denken over het vraagstuk werd intussen met deze boeken niet afgesloten maar ging door en tot in de laatste jaren toe bleef hij schrijven en spreken, als men hem uitnodigde, over de hoofdfiguren, die hij op deze weg ontmoet had. Het was niet slechts een zaak van persoonlijke voorkeur, veeleer van zijn roepingsbesef als kerkhistoricus om hierover wegwijzend, samenvattend

en concluderend te schrijven. Naast de bronnen stond hem daarbij een uitgebreide literatuurkennis ter beschikking.

Lindeboom was onvermoeibaar in het historisch onderzoek, o.m. dat betreffende Van der Marck bewijst het, vasthoudend en volhardend in hoge mate en besteedde er zeer veel kracht en tijd aan. Maar hij had een afkeer van het opstapelen van historische wetenswaardigheden, die, zoals hij het wel uitdrukte, niet tot geschiedenis werden en waarvan de zin eenvoudig een vraagteken bleef. Van belang was hem alleen „Geist gewordenes Geschehen” (Erich Seeberg), „das Bett das der Strom des Lebens sich selbst gräbt” (Hebbel); wat wij als geschiedenis vatten en verstaan, begrijpen, d.i. samengrijpen in veelenigheid van denkbaarheid, is, zo schreef hij, het in categorieën gevormde en dit alleen; werkelijk kennen doen wij slechts datgene wat reeds zin gekregen heeft. Hij had in de beoefening der geschiedenis deze remedie nodig tegen een „Sinnggebung des Sinnlosen” (1935). Hij overlaadde derhalve zijn leerlingen niet met stof en bespaarde ook zijn lezers al datgene, wat er wel geweest was, maar dat geen vrucht voor het begrip opleverde en de loop der ontwikkeling niet ophelderden kon. Lindeboom hield er niet van op welke wijze dan ook, zijn boeken gewichtiger van aanzien te maken dan nodig was. Een zeer bevriend collega vroeg hem eens in een recensie van zijn uitgave van Reitsma en Van Langeraad's „Geschiedenis der Hervorming en der Nederlandse Hervormde Kerk” (sedert 1916) om het register van dit zoveel stof en litteratuur omvattende werk uit te breiden met meer namen en ook met zaken. Het boek werd in de volgende drukken grondig bijgewerkt — waarbij hij ook de geest van de eerste auteur bleef ontzien, wat wel eens betreurd is — maar aan de suggestie werd niet voldaan; zijn trots was, dat het bij de 5de druk niet dikker maar juist minder omvangrijk was geworden. Lindebooms eerbied voor de geschiedenis als vak van wetenschap bracht hem enerzijds tot een conscientieuze, trouwe dienst en ononderbroken arbeid, en anderzijds tot een uiterst weloverwogen keus in het mededelen van zijn resultaten. Men vergelijkte in dit opzicht maar het zoëven besproken boek met de in 1946 verschenen

„Confessionele ontwikkeling der Reformatie in de Nederlanden”, dat bijna niet belast is met aantekeningen en maar ruim 100 bladzijden beslaat. Vier jaar na zijn proefschrift verscheen „Het Bijbelsch Humanisme in Nederland” (1913). Dit boek heeft op fundamentele wijze bijgedragen tot de betrekkelijk vertrouwde kennis, die historici en theologen thans van deze vroeg-16de eeuwse geestesstroming hebben. Het was grotendeels nieuw werk en berust op gedegen bronnenstudie. Aan het einde van zijn inleiding zegt Lindeboom, waarom hij dit werk gedaan heeft: „De stemmen der Bijbelsche humanisten hebben lang gezwegen; mogen zij uit de volgende bladzijden met hoorbaar geluid spreken en daarbij ooren vinden”. Ik geloof, dat dit laatste het geval is geweest: het exemplaar, dat ik uit de Leidse Universiteitsbibliotheek voor mij heb, is vrijwel stuk gelezen. Welnu, oren vinden getuigen uit het verleden der geestesgeschiedenis slechts als zij zelf niet bedolven blijven onder de massa historische stof, die om hunnentwil doorgewerkt moest worden. Als auteur was Lindeboom reeds jong een meester in zelfbeperking.

Het laatstgenoemde boek, is evenals het proefschrift over Erasmus, voortgekomen uit de school en de kring van de bijzondere belangstelling van Lindebooms terecht steeds geëerde leermeester Frederik Pijper. Hij was daar geschoold in de veeleisende maar evenveel belovende critische methode van Moll en Acquoy en had daaraan voor zijn leven de gewenning te danken, die hem langdurige en vaak moeizame onderzoekingen licht maakte. Zichzelf, maar ook anderen mocht hij dus eisen stellen. Gebrek aan kennis betekende voor Lindeboom een volstrekt verbod om mee te praten, hetgeen hij ook niet naliet aan zijn studenten te zeggen. Hij noemde zich met de nodige zelfspot wel schoolmeester, maar hij was in waarheid veeleer de geboren docent, die tegelijk in positieve zin, uit diepe overtuiging, zijn leerlingen wist duidelijk te maken, welke karaktervormende kracht er van wetenschappelijke studie, universitair onderwijs en verrijking van kennis op zich zelf reeds uitgaat. Wetenschap en de mens, die haar beoefent, vormden bij Lindeboom een gelukkige eenheid.

Hij studeerde onder Pijper in de jaren van diens monumentale werk, met S. Cramer, de „Bibliotheca reformatoria neerlandica” (10de deel 1914). Lindeboom sloeg met zijn dissertatie — al ver-raadt die zelfs enigermate de stijl van Pijper — en zijn „Bijbelsch Humanisme” van hetzelfde punt uitgaande, toch een andere weg in, wat de uitbeelding van zijn stof betreft. Hij bezat de gave om werkelijke hoofdzaken te treffen en vervolgens in goed beredeneerde overzichten rekenschap van samenhangen, verhoudingen, proporties en tegenstellingen, dikwijls over grote perioden, te geven. Men kan Lindeboom natuurlijk noch Hegeliaan noch Bollandiaan noemen, maar hij heeft toch een scholing gezocht en gevonden in systematische richting en er zijn leven lang weloverwogen voordeel mee gedaan, ook in negatieve zin. Het stemde hem ontevreden als iemand niet verder kwam dan het publiceren van stof, hij zocht naar relaties — maar hij wist ook goed, wanneer het tijd was om hier de invloed van verleidelijke speculaties te keren en de nodige onderscheidingen in het oog te houden tussen individuen en stromingen, die men overigens geneigd zou kunnen zijn onder één noemer te brengen. Zich bezighoudend met de theorieën van Werner Sombart en Max Weber over het ontstaan, de ontwikkeling en de geest van het kapitalisme — (met zekere bewondering voor beiden, al acht hij Sombart soms te fantastisch en de zo goed argumenterende Weber toch bepaald een zwak theoloog) — zegt hij, dat daaruit vooral te leren valt, van hoe ingewikkelde aard het historisch proces is; aan vele factoren, voorwaarden, potenties en uitwendige omstandigheden gebonden en niet onder één theorie te vangen. De eenvoudigste en meest simplistische theorie zal juist daardoor in de meeste gevallen haar onwaarde bewijzen, dat zij zo simplistisch is. Maar Lindeboom waarschuwt in dit geval om tegenover een botte historisch-materialistische theorie een even botte ideologie te stellen, volgens welke de godsdienstige geesteshouding der mensen het moderne kapitalisme zonder meer zou hebben geschapen. Hij voert dan een reeks onderscheidingen in, tussen Calvinisme in strikte en Gereformeerd Protestantisme in wijdere zin en het latere Piëtisme, analoog aan vroeg- en modern-

kapitalisme en, theologisch, het kenmerk der praedestinatieleer vervangend door dat der souvereiniteit Gods, om te eindigen met het gezichtspunt, hoe de geest van het kapitalisme in zijn beroepsijver met de aarde en haar volheid als met vuur spelende, tenslotte zijn transcendente karakter in het utilisme ten onder ziet gaan. Ziehier één voorbeeld van Lindebooms behoefte aan het aanbrengen van onderscheidingen. Men zou zijn grote boek over de „Stiefkinderen van het Christendom” (1929) daar een ander voorbeeld van kunnen noemen. Hierin ontmoet men, om ons een ogenblik rekenschap te geven van de titel, die een gebruikelijke term is geworden, kinderen van de ene moeder, het Evangelie, en van verschillende vaders, nl. beginselen en stelsels van wijsgerig denken, en ze dragen heel verschillende namen. Na de ketters der middeleeuwen volgen de reformatorische individualisten, de franc-tireurs, zoals een geliefde, beeldende term bij Lindeboom luidt, de mannen van het inwendig woord en van den Heiligen Geest, de sociale ketters, enthousiasten en Anabaptisten, de ketters van humanisme en redelijkheid, van de natuurwetenschappelijke en theosofische verlichting, enz., tot wij eindelijk weer via de sociale ketterij bij het natuurrecht uitkomen. Zij worden nergens over één kam geschoren maar zij vormen wel de familie van de stiefkinderen. Zo was het ook een behoefte van Lindebooms belangstelling en van zijn ordelijke onderzoekersgeest om zich een oordeel over de betekenis van Ernst Troeltsch' „Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen” (1912), en over zijn methode te vormen. Hoeveel hij aan hem ook dankte voor zijn eigen inzicht, zonder critiek heeft hij zelfs Troeltsch nimmer aanvaard, zodat hij ook hier tot een reeks van onderscheidingen kwam. Hij noemde hem de universele geleerde, koning der wetenschap bij de gratie Gods en erkende vooral het baanbrekend werk, dat hij verricht heeft voor de geschiedenis van het vrijzinnig protestantisme, nl. door als historicus met wijsgerige blik de elementen, religieuze en andere, waaruit onze hedendaagse cultuur is opgebouwd, nagaande en afwegende, het vrijzinnige Neo-Protestantisme daarin zijn plaats aan te wijzen met zijn worteling in een ver verleden. Aan de andere kant wees Lindeboom er op, dat het Oud-

Protestantisme en met name de Reformatie zelf niet zó middeleeuws zijn als Troeltsch het in een bekende beschouwing voorstelde en dat daarom de diepe Reformatiecaesuur gehandhaafd moet blijven in ons beeld der geschiedenis. Bovendien kent Lindeboom aan het Oud-Protestantisme een grotere betekenis toe voor het ontstaan van de moderne wereld dan bij Troeltsch tot uitdrukking kwam. Ergens verwijt hij Troeltsch bepaald een teveel aan speculatie en een tekort aan historische precisie, maar hij bleef hem dankbaar voor de wijze, waarop hij Christendom en cultuur met elkander in historisch verband had weten te brengen, onafhankelijk van traditionalistische beschouwingen, en oog had getoond voor de veranderingen der cultuurbetekenis van het Christendom naar gelang van de wisseling der tijden. Het is tenslotte kenmerkend voor Lindebooms respect voor Troeltsch als hij, Oliver Cromwell opnemend in de ontwikkeling van het Neo-Protestantisme, in een aantekening als een soort verantwoording mededeelt, dat hij dit inzicht met te meer overtuiging naar voren brengt, nu hij — het zal omstreeks 1920 geweest zijn, Troeltsch overleed reeds in 1923 — in een persoonlijk gesprek diens instemming hiermede had ontvangen. De factor, die Lindeboom hier bijzonder liet gelden, was Cromwells zin voor katholiciteit, een factor, die in Troeltsch' opvatting van het Neo-Protestantisme overigens weer een veel geringere rol speelt.

De zo systematisch arbeidende historicus Lindeboom speculeerde dus niet en had daarnaast een opvallende afkeer van sentimentaliteit en van ongefundeerde stichtelijkheid. Wat dit laatste betreft, dit bewaarde hem voor een oncritische beoefening van de dogmengeschiedenis, zodat hij bewondering voor Harnack bleef koesteren. Het eerstgenoemde komt scherp tot uitdrukking in een onverwacht felle passage over Ernest Renan's „Vie de Jésus”, als moment in de ontwikkelingsgeschiedenis van een bepaald vrijzinnig Protestantisme. Met al zijn critiek, aldus Lindeboom, die zo vaak het scepticisme naderde, was Renan toch meer de sentimentele lyricus dan de realist. Wetenschappelijk had zijn Jezus-biografie weinig waarde. Veel lyriek, weinig wetenschap, roept hij uit; een weinig waar-

schijlijke reconstructie, zoals Renan's sentimentele intuïtie die vatte; en dan sluit hij zich bij het oordeel van Albert Schweitzer aan: dat tot op de huidige dag Renan's boek een hinderpaal blijft voor alle religieuze verlichting, die verder wil gaan dan de oppervlakte.

Het gezegde betekent allerm minst, dat Lindeboom geen plaats schonk aan het gevoel of aan de persoonlijke en verder niet te motiveren overtuiging. Het is hem eerder een punt van critiek, indien dit niet naar waarde geschiedt; nimmer zijn trouwens denkbeelden en gemoedsbestaan volkomen te scheiden, schreef hij in zijn dissertatie. Maar hij placht niet uit de weg te gaan wanneer historisch waarheid stand diende te houden tegenover ongegronde voorstellingen.

Enige malen heeft Lindeboom samenvattende overzichten over de beoefening der kerkgeschiedenis in ons land moeten geven. Eens naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van het Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis en de voorgangers daarvan; tot zijn dood is hij 46 jaren redacteur van het Archief geweest, als een goed stuurman, maar zonder er ooit macht over te hebben willen uitoefenen; op zijn zeventigste verjaardag boden vrienden en leerlingen hem een door hen samengestelde dubbele aflevering aan. Op bepaalde voorgangers en hun werk oefende Lindeboom bij het eeuwgetijde steekhoudende critiek. In een dergelijk overzicht uit de laatste jaren (Studies-G. Brom, 1952) sprak hij bescheiden uit, dat de Nederlandse Protestantse geschiedschrijving van deze tijd geen nieuw, weids perspectief heeft geopend. Wij zullen dit voor zijn rekening moeten laten, maar van hemzelf kunnen wij twee dingen zeggen: dat hij in zeer belangrijke mate heeft bijgedragen tot de verhoging der hoedanigheid van de geschiedschrijving op de gebieden van zijn voorkeur en daarin algemene erkenning heeft gevonden; en in de tweede plaats, dat hij steeds wars is geweest van een of andere eclatante manier van presentatie van hetgeen hij in zijn bondige trant te geven had. Zijn werk, waarvan de quantiteit reeds eerbied afdwingt, zal stand houden door zijn qualiteit, die elke toets kan doorstaan.

En dit geldt tenslotte ook van zijn persoon. In een herdenking van Percy Stafford Allen, de beroemde uitgever van het *Opus epistolarum Erasmi*, schreef Lindeboom: „de humanitas van Allen's held — Erasmus —, die hij zeer bewonderde en voor wiens juiste, niet door confessionalisme en vooringenomenheid getroebelde waardering hij welsprekend heeft gepleit, was ook de zijne”. Zij was ook die van de theoloog en historicus Lindeboom.

J. N. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK